

MÁTYÁS FERENC

UTAZÁS A SZÜLŐFÖLDÖN

II.

CSESZTVE.

Balassagyarmat déli oldalán dűlőút vezet ide. Órákig bolyonghat a messziről ide tévedt ember, míg ráakad, ha nem ismeri a vidéket. Itt-ott tanyák lapulnak a fák köré, mintha menekülnének a civilizáció elől, mely üldözőbe vette őket, kimondta volna rájuk a halálos ítéletet. Erdők, búzamezők, kukoricatáblák beláthatatlan sora jelzi az emberi munka eredményeit. Madarak szállnak el fölöttem. Ijedt nyúl nyargal az árkon át. Azt mondják a régi írók, hogy lelke van a tájnak, minduntalan változik, szépül s még a csönd is beszélni tud a nyelvén. Ezt figyelem egyre izgatottabban s arra gondolok, hogy a célba vett falu egyetlen hely Magyarországon, hol majdnem tíz esztendeig élt családjával „Az ember tragédiája” című, több mint húsz nyelvre lefordított s a színpadokon is világszerte ismert mű alkotója.

Az ösztönös csavargás hajt, a kíváncsiság vonzol ide, hogy a hősi küzdelem korában oly szerencsétlen költő emlékét kutassam, bejárjam az utcákat, mezőket, amerre járt s a lelkeket, amelyek az ő korában oly sötétségben éltek s „a nép istenét verték keresztre a változástól rettegő urak”.

Sokat olvastam műveit, könyvtárat kitevő életrajzeit, a nagy műből szárnyra kelt igéit, az önkényuralommal való viaskodását, a „Mózes” című dráma híres sorait, midőn az országgyűlés feloszlata után népéhez szól. Mintha a történelem szele hasogatná a tájat s a falevelek is a sorokat zengnék.

Mózes meghalt! — le térdre nemzetem!

Prófétád sírbaszállott és vele

A kétes küzdés fájdalmas kora —

De ó ne hidd, hogy meddő volt azért

E gyászkor. — Nem, nem, az szülé az újat,

Melynek csak kinja volt övé — virága

Miénk lesz, hogyha az új nemzedék

Bátran s győzelmi hittel lép belé.

Ez a megye választotta képviselőnek. Ebből a faluból szekerezett fel Pestre, hogy gyógyító hatású beszédeit elmondja, itt forralta magában az elnyomó hatalom elleni gyűlöletét. Vajon megvan-e még a kétszázéves krími hársfa a Madách-kúria kertjében, hol szerelmes verseit írta a hozzá méltatlan feleségéhez? Minden lépésnél fokozódik az izgalmam s alig várom a pillanatot, hogy elém ugorjon a falu a tájban. Erdő előtt baktatok a porban. Talán éppen ez a Parocza erdő, az elhagyott s akkor is gondozatlan erdei lakkal, hol éjszakákon át üldögélt magányosságában. Itt járhatott űzött vadként sunnyogva, meghunyászkodva. Ki lakja az irodalomtörténeti szent helyét, honnét elrontott házassága után a Petőfi epigonságból az irodalom halhatatlanságába menekült?

Álmélkodva tekingetek szét, versenyt ketyeg órámval a szívem s aztán egyszer csak felpipiskedik a templom tornya, egy-egy faluszéli ház teteje szalad elém, mintha

húzna. Tehenek bögnék, kútnyikorgás jelzi, hogy ez itt a falu; Csesztve. Itt élt Madách. Sárgult könyvlapok nyitódnak ki emlékezetemben, múzeumi kéziratok idézik agyamba az időt, — 1845 júliusában, a hét megyére szóló lakodalom után édesanyjától örökölt csesztvei birtokára költözik nyugtalan vérű, kacér feleségével, a nagyon fiatal Fráter Erzsébettel s itt él nyolc éven át kisebb-nagyobb megszakításokkal.

Ez hát az ő faluja saját hazájában!

A kép, amit elem vetít a csepp kisközség elhanyagolt állapota összebújt parasztházaival, mezőgazdasági épületeivel, tehénistállóival, olyan lehangoló, mintha legalább száz évet gyalogoltam volna vissza az időben Csesztvéig, ami két óra utazás autóbusszal s mindössze nyolcvan kilométer Pesttől.

Nem sokat változott azóta a falu képe. Mintha most ment volna Alsó-Sztrégovára a családi boldogság mérgét hozó asszonytól, az irodalmi sikertelenség búskomorságából. S mégis megejt a varázs. Alig győzöm felfogni a felismert valóságot, az érzelmes utazás helyrebillenti bennem a kiábrándultságot s most már a meghitt szépségeket keresem s meg is találok a maradi falu környezetében is.

Az úton három menyecskekinézésű asszony közeledik. Hátikosár rajtuk. Benne gyerekek kuporognak összenyomorítva. Viszik magukkal a mezőre. Kosárban viszik. Így szokás Csesztvén. Érdeklődésemre megállnak s nagyon megnéznek, de aztán szíves útbaigazítást adnak. Menjek csak végig a házsoron s aztán jobbra föl, a dombra. Madáchról annyit tudnak hárman együtt, hogy valamiféle főispán lehetett, nagy valaki, mert a téeszt is róla nevezték el s még a pálinkafőzde is ezt a nevet viseli. Csodálkoznak, hogy író volt, mert elmondom nekik. Sose olvastak könyvet, csak az iskolait az általánosban. Ismernek ugyan egy íróféle urat, de az nem könyvet írt, hanem peres dolgokat, adásvételi szerződéseket.

Valóban elmaradt falu, gondolom magamban. Nem ismerik Madácho? Talán véletlen ez, megesik ilyesmi manapság is, hiszen nem tanítják az általánosban. Kicsike ez a falu, kisebb, mint gondoltam. Egy család, jobbra szlovákok lakják. Van vagy háromezer holdja s a lakosok száma nem több ezernél s mind benn van a közönsben. Mint az asszonyok is mondták, Madách. nevéét viseli a szövetkezet valóban.

Amint beljebb érek s megállok egy-egy ház előtt, ahol éppen emberek ácsorognak s beszélgetek velük, többet tudok meg. Elárulják, hogy bizony az ő falujuk lemaradt mindenben. Pedig van itt állami gazdaság, erdőgazdaság, könyvtár, óvoda s akad a falujukban egy-két általános iskola is, de csak négyosztályos, mert kevés a tanító. S ennek a kevésnek is nehéz a dolga, nehezebb, mint régen. Talán ezért menekültek a közömbösségbe. Nem akarnak ide jönni az isten háta mögé. Persze a panasz fakad fel legelőbb s éles szavukkal a téeszre célozgatnak, amely valóban nem oly híres, mint névadójuk. Keveset fizet.

Elég tíz emberrel beszélni s egy kicsit körülnézni, máris világos kép tárul elem s megtudok mindent. Rájövök arra, hogy ma is a falutól tanulok legtöbbet. Nekem a falusiak tárják ki szívüket legelőbb. Ők teszik a számra tenyerüket is, hogy hallgassak erről vagy arról, mert nem jött még el az ideje annak, hogy a nyilvánosság elé vigyék az ő ügyüket. Hányszor voltam hálás nekik érte. De ami megérett, kimondható, nem tartják véka alatt.

Sokan láttak már a faluban s szétment a hírem. A tanácsháza tele van beszélgetőkkel, midőn ide is benyitok. Mindenki kíváncsi az idegen szagra. A postás is itt van, mert valami már régen fekszik a bögyiben s ha lehet, most megmondja. Előbb összesúgnak, félrehívják egymást, valamit magyaráznak s aztán nekemesik s teljes lélekkel szidja a Képzőművészeti Alap vezetőségét. Lehordja őket a maga módján s teljesen igazra van, mert sokszoros kérésükre sem hajlandó képeslapot készíteni Madách falujáról. Semmiféle képeslapjuk sincs s csak szegyenkeznek, ha a nyári időszakban jönnek a kiránduló autóbusszok, hogy megtekintsék a költő lakhelyét, amely fönn van a dombon a téesz-istállók között.

Ők már tudnak valamit Madáchról. A fiatal, idevalósi tanácselnök, Prazsák Mihály nem olvasott tőle még semmit, de annyit tud, hogy író és híres ember.

A postás eltereli a szót, mikor megkérdem, hogy látta-e már Az ember tragédiáját s inkább beszámolót tart arról, hogy a faluban 110 újságot kézbesít. Legkelendőbb a Szabad Föld s egyetlen egy helyre jár irodalmi lap; az Élet és Irodalom. A többiek is elsompolyognak s egymást faggatják, ki is az a Madách s miket írhatott. Olyan is akad a beszélgetők közt, aki most hallja először, tőlem, hogy az ő téesz-névadójuk világhírű író. Pedig ebben a faluban tanítók is élnek és tevékenykednek. Igaz, hogy csak az ábécét tanítják. Elképzelhető, hogy ők sem látták még Az ember tragédiáját. Később megtudtam, hogy amire Horthyék korában soha senki se gondolt, az itt élő pedagógusok se, néhány évvel ezelőtt valaki próbálkozott már azzal, hogy megismerteti a faluval a nagy művet. Volt is valami eredménye, akadt érdeklődő, aki felutazott Pestre a Nemzeti Színházba s megtekintette a magyar irodalom legnagyobb hatású alkotását. Ez volt az egyetlen eset a falu életében, hogy költőjükkal ismerkedtek egy kicsit. De nem jegyezték meg semmit, csak a nyüzsgő színházlátogatók viselkedését s a színészek jelmezét. Beszéltem ezekkel is, tőlük tudom, hogy a Lucifer „idevalósi ember volt”, — hallottak róla a nagyapjuktól s úgy vélik, hogy az író ismert személyesen. De nincs húsz ember az ezer lakosú faluban, aki ennyit is tud Madáchról. S ez nemcsak az ő hibájuk.

Ezeknek az egyszerű embereknek a nyers szépelgése is realizmus s tudatlanságukban is van valamiféle tudatszomj. Szeretnék tudni, ki is volt Madách, de nincsen, aki megtanítná őket rá. Ők már gyerekkorukban egyszerűek voltak, így születtek. Maguktól sose nőnek fel az irodalomig. Az érdeklí őket, hogy a Madách téesz a tavalyi 17 forintos munkaegységet miként emeli fel többre s hogy az egy holdon elvetett gabonából lesz-e tizenöt mázsa aratáskor.

Imént azt hittem, hogy a három menyecske tréfált velem, amikor elhíresztelte, hogy még a pálinkafőzde is Madách nevét viseli. De midőn ide is betekintünk, látom, hogy a kultúrára mozdulatlan falu társadalma drámaírójuk nagybetűs neve alatt lelket telítő izgalommal issza a pálinkát. De mit tegyünk, — keseredik el a tanácselnök ismét. Nem törődik velünk senki. Említtem előtte, hogy hamarosan eljön az idő, midőn az egész ország megemlékezik Madách halálának századik évfordulójáról s itt még nem is tudnak róla. Azt válaszolja, hogy nekik még mozijuk sincs, az orvos a falujuktól nyolc kilométerre eső Muhorán lakik. A bábáért is a szomszéd faluba kell menni. 1945 óta keveset tudnak felmutatni, hiszen még rendes iskolájuk sincs. Aki el akarja végezni a nyolc általánost, a szomszédos Szügyre kell utaznia. Igaza van a tanácselnöknek s a rokonszenves Jakab Károly agronómusnak, aki a száz holdon elvetett orosz búzáról vélekedik lelkesedve, mert őt elsősorban ez érdekli, az, hogy jobban fizessen a közösségi föld s a megélhetést biztosítani tudják. Nyakig vannak a munkában, aludni se érnek rá. A tanítók feladata, hogy legalább a fiataloságot ráneveljék az irodalom szeretetére. A Nógrádi Népújságból értesülök arról, hogy az évek óta épülő s elrontott kultúrház madonnaszépségű igazgatónője már itt van. Fényképes szellemű képviselőjüket, amint vasra verve vitték Bory István gazdatisztjával egyetlen sort sem közöl az újság, mintha ez mellékes lenne. Persze nem árt az előlegezett bizalom s az is lehet, hogy megérdemli majd a dicséretet.

A falu egyetlen főutcáján a tavaly elkészített és felszerelt házzsámtyablák ragyognak a napfényben s jelzik, hogy itt politikai szempontból sem sokat változott az idő, mert mostanában keresztelték el az utat Sztálinról. De bennem ez az út mást idéz fel elsősorban. Ezen az úton tért haza a mellgyulladásos beteg költő 1848-ban a szomorú hírrel, hogy Pál öccse, a megye alispánja, aki részt vett a nemzeti harcban, meghalt, s Mária nővérét két gyermekével együtt megölték az idegen nemzeti-ségű katonák. S itt áll még a kétszázéves, műemléknek nyilvánított boltíves parasztház, Lugovszky Jánosék portáján, mely előtt megriadt parasztlakók nézték szabadságharcos szellemű képviselőjüket, amint vasra verve vitték Bory István gazdatisztjával. Rakovecz-Rákóczi Jánost, egyik rokonát rejtegette, ki Kossuth barátja volt. Innét hajtották a pozsonyi vízi kaszárnya pincéjébe s aztán a pesti börtönbe. Ezen az úton hozta a mostani postás nagyapja a zár alá vett Madách-kúriába a levelet a hűtlen feleséghez. A történelem kellős közepében vándorolok most itt az úton. S dehogyan

nem jut eszembe a börtönből írt verses-levél, amelyet aggódva írt az ártatlanul elítélt, beteg költő. Bár kinyomtatva nem olvastam még, de azt tudom, hogy a Nemzeti Múzeum kéziratárában féltve őrzik.

*Itten állok kedves kis virágim,
A szabadság s napnak gyermekei
Én is az vagyok s együtt fogunk most
E börtönben búsan tengeni.*

— — — — —
*Itten álltok kedves kis virágim
És anyátok megkeres, a nap.
Melegebben néz le börtönömbre
S mosolyán e szív is boldogabb.
Nézz be, nézz be lelkem csillagzatja,
Hol te nem vagy, isten sincsen ott,
Csak virágaimról ne csókold le
Mely rajtok függ, azt a harmatot.*

Nem jut eszembe több sor a levélből, ezt még annak idején megtanultam a könyvtárban, annak idején, az ötvenes években, midőn mellőzték Madách műveit, csak a bölcsészek olvashatták, mert pesszimista. Lehetett-e nem pesszimista? A börtönben sýnlődik a szabadságharc leverése után s feleségénél egymásnak adják a kilincset a lovagok.

Még áll a kétszázéves ház. Előtte téesz-parasztok váltják egymással a szót. Arról panaszkodnak, hogy tavaly nagy volt az aszály, de úgy látszik, hogy itt még a lelkekben is aszály van, kiégett minden szenvedély, lelkesedés.

Tudom, hogy csak nemes érzellemmel lehet megközelíteni a falusi embert. De aki egy velük, érthető, hogy vonzódik hozzájuk. Ebben a faluban már én szégyellem hogy irodalomtanításunk megbukott. Itt kéne s legalább egy kicsikét vitatkozni Madáchról, hogy megismerjék. A beszélgetés során kiderül, hogy a fiatalokban feltör az érdeklődés az irodalom iránt. De csak népszínműre futja, mivel ezt adnak nekik, erre tanítják őket. Az újdonsült kultúrotthon-igazgató is erről szó terveket. Szocializmust akarnak teremteni Göre Gáborral! Vagy áltulzom? Hány helyen látom ezt az országban. Ebben nem egyedül Csesztve a bűnös. Ha Adyra gondolok, aki azt mondta, hogy „mi biztosan messziről jövünk s mi mindig mindenről elkésünk”, megérthetném a lassúságot. Vagy ha azt tekinteném, hogy a Nemzeti Színház is a költő halála után húsz évvel később mutatta be Az ember tragédiáját, — sok mindenre választ kapnék. De mi már másféle világban élünk, többet, magasabbrendűt szeretnénk s gyorsabban, mint nagyapáink.

Közben kicsődül a falu a kapuk elé, mert vége a dologidőnek. Nem nehéz hozzájuk férkőzni, őszintén nyilatkoznak, de csak a mozit követelik, az iskolát meg az orvost. Nincs igazuk? Mindent az abécénél kell kezdeni. Aztán jöhet az irodalom. Lányokkal, asszonyokkal váltok szót, puhatolódzom, hátha talán ők többet tudnak, jobban ráérnek olvasni. Náluk se jutok messzebbre, legfeljebb annyit tudnak, hogy valamelyik Madách uraságnak volt egy gyönyörű céda felesége, aki mulatozó, szeretőket tartó hírességként élt Csesztvén. A megyei úri társaságok is megbotránkoztak viselkedésén. Elherdálta az ura vagyonát, az isten pénze is kevés volt neki a dínomdánomokra. Nemzedékeken át terjedt róla a pletyka, egymás fülébe dugdosták a megszépített, túlszínezett meséket Fráter Erzsébetről. Nem könyvből olvasták, az ő falujukban ilyen könyvek nincsenek s ha lennének se hívja fel rájuk a figyelmet senki. Megkeresem a könyvtárat, mert érdekel, hányan olvasnak s miket. Itt se jutok többre, mint az asszonyoknál. A könyvtár zárva, a könyvtáros elutazott s pedagógus édesanyja nem nyitja ki, mogorván elutasít. Most még csak sejtem az okát, de később, a járási könyvtárban pontosan megtudom, hogy miért titkolódzott a könyvtáros mama. 613 könyv van Madách falujában s a költő művei közül csak kettő szerepel a listán. Róla szóló irodalom egyáltalán nincsen. Pedig hányan írtak regényt, élet-

rajzot, tanulmányt. Miként olvassák, ha elzárják előlük s a kis könyvtárakkal foglalkozó módszertani intézetek se törődnek módszeresen az állománygyarapítással. Vagy ott se tudják a tudós könyvtárosok, hogy hol van Madách faluja s nem érdekli őket, hogy eljut-e a paraszt kezébe a könyv? Azt gondolom, tudják, de ők is „mindég mindenről elkésnek”.

Feltűnik nekem, hogy minduntalan célozgatnak a falusiak arra, hogy hát a téesz-központ nem érdekel? Ott van a Madách-kúria is. Két esztendeje temették el Madách Kálmán 94 éves feleségét, aki ott lakott addig s a lánya jó egészségben él, tagja a téesznek. Villámcsapásként ért a hír s valódi égzengés kíséri a dombra. Az öregasszony temetése idején is tüzes villámok csapkodtak. Azt tartja a falu, hogy a Madách uraságok temetésein mindig viharok dúlnak.

Amikor fölérlek a dombra s széttekintek, azt gondolom, hogy nem is szövetkezeti portán járok, hanem egy elnéptelenedett, pusztulásra ítélt tanya háború utáni világába tévedtem. Csak az istállóház honos az irodalomtörténeti emlékek között s a piszok uralkodik, az elhanyagoltság, primitívség, nemtörődömség látszik, a por lep be minden zugot. A téesz-kastély egy részét megjavította a tanács, félig le is meszeltette, de elfogyott a pénz s abbamaradt a munka. A közfalak rossz állapotban vannak, az ajtókat is régen megette az idő. Madách lakószobáját múzeumká kellett volna átalakítani, hiszen a legújabb turistatérképeken is úgy szerepel Csesztve, mint a Madách-múzeum helysége. A kúriát többen lakják, mellette istállók, apró parasztházak. Ott a kőasztal is a letarolt parkban, s áll még a kétszázéves, híres krími hársfa. Minden tárgy, mozdulat Madách emlékét idézi fel bennem. A kúria legidősebb lakója Madách Aliz, a költő egyedüli leszármazottja. A rám csodálkozó, gyanakvó, figyelő arcok sűrűjében kutatom fel az ő arcát, a vadászó héja gyorsaságával ragadom ki a többi arc közül. Nem mindennapi arc az övé, van rajta valami földöntúli áhítat, versekből összerakott klasszikus finomság, elragadó lírai légység. Kifejezi ez az arc azt is, hogy szeretet nélkül, a megértés hiányában is érdemes ténferegni a világban. Ha rándul az ajka s fölszökik rá a szó, megint ugyanazt a befolyásolhatatlan jószágot mutatja, amit szemével tükröz rám, amikor megszólítom. Közepes természetének aránya, rajza, a 73. életévét meghazudtoló fürgesége, s amint betessékel a kúria falai közé s elem rakja a régi és mostanában készített fényképeket a családról és beszélni kezd Madách művészetéről, arra vall, hogy telilélek asszonnyal találkoztam.

Végre akad valaki, aki olvasta műveit és ismeri Az ember tragédiáját Csesztvén. Észreveszem, hogy kibújik belőle a félelem, bizalmatlanság, de csakhamar felenged s egyszerre megérzi, hogy csak irodalomról van szó s az egymást éró pillanatok áradatában egy titok gyújtópontja kíván lenni. Tudom, hogy mindenre reagáló lelkének vékony hajszálerein milyen világot szívott magába s hogy ez a világ tőlem nagyon is távol áll. Most mégis megértjük egymást s a cél, amit magam elé tűztem elindulásomkor, azonos az ő elképzelésével, s az ok, ami miatt itt vagyok nála, őt is kutatásra, emlékezésre ingerli és lelkesedésének rendkívüli szárnyat ad. Töretlen önértetét növeli s büszke rá, hogy valaki észrevette a falu magányában, örül annak, hogy most beleágvazódik a legnagyobb magyar drámaíró életébe. Miközben magyaráz, a sublótíók aljából előkerül egy album s elem rakja az asztalra. A kép a Cseh-szlovákiához tartozó Alsó-Sztregova községben levő szülőházat ábrázolja. Rimai János költő háza helyén építették a kastélyt itt Madách édesapja, aki a Martinovich-per híres védőügyvédje volt. A másik fénykép a toronyszobát ábrázolja, hol a költő dolgozott s 1859. február 17 és 1860 között megalkotta Az ember tragédiáját. Itt van a szülőház udvarán felállított monumentális szobor is.

Valójában élő irodalomtörténeti könyv Aliz néni. Egész életét a Madách-művek tanulmányozására fordította. Milyen szorongó érzéssel beszél róla s programjáról, melynek alkotóeleme a nép volt. Megkérdezi, olvastam-e a Civilizátort, amelyben Madách feltárja a néplélek képességeit. István gazda alakjában az egyszerű ember lényegesebb vonásait rajzolja meg. S úgy látszik, hogy Madách Aliz néni a mai magyar irodalommal is behatóan foglalkozik, mert kicsit élcelődve s az élökre vonatkoztatva mondja, hogy Madách volt az első magyar író, aki a kozmikus életérzés hívőjeként megszólalt s legfőbb erénynek a tudást, az emberi minőséget tartotta.

Mintha ő élte volna át a költő válságos családi életét. Minden erre vonatkozó mozzanatot fontosnak tart s egyszerűsége elmondani a csesztvei nyolc év tragédiáját. Pontos értesülései vannak nagypapjától, régtől tudja, hogy való igazság az író feleségének példátlan feslettsége. Midőn Madách 1853-ban visszaérkezett Csesztvére s mindent megtudott a tékozló asszonyról, összeomlott benne a világ. Hetekig a mezőkön, erdőkben kóborolt, barátait is elkerülte. Aztán Károly fivérének adta át a csesztvei birtokot s Alsó-Sztrégovára költözött és elvált feleségétől. Aliz néni nagypapa volt Károly. Ő építtette az L-alakú erdészlakból a mai formájában levő kúriát.

Néha elkezd tűnődni s mellékvágányra tereli a beszélgetést. Ez volt a költő szobája, ahol most ő lakik, s született 1889-ben. S gondolataival megint átrándul Alsó-Sztrégovára s Bagyinszky Borkáról, a béresasszonyról beszél, akihez szavendélyeshangú szerelmes verseit írta az író. De ő is elhagyta. Madáchnak elég tapasztalata volt hát ahhoz, hogy hibátlanul rajzolja meg Ádám és Éva alakját. A Kepler-jelenet bizonykodik erről legjobban, amelyben Aliz néni szerint is saját feleségét ábrázolta, az ő cédaságáról beszél. Nem nézek rá kételkedve s mégis előveszi a könyvet s olvassa a nyolcadik szín jelenetéből:

*Szememre hányod, hogy mit áldozasz,
S nem áldozék-e én is eleget,
Miattad? én nemes háznak leánya,
Midőn kétséges rangodhoz csatoltam
Jövőmet, és nem általam jutál-e
Jobb társaságba? Hálátlan, tagadd el. —*

Így pörlekedik férjével Fráter Erzsébet szelleme Éván keresztül s a hűtlenségről sem mutat megbánást, midőn ezt mondja kedvesének:

*Talán neked nagy már az áldozat
Az éj hűvös szelét kiállni,
Míg én egy jó, nemes férjet csalog meg,
Az ég átkát, világ itéletét
Vonom magamra éretted lovag.*

Alsó-Sztrégován felidőződött benne a csesztvei nyolc év minden keserve, de egyben új erőre kapott s megalkotta nagy művét.

Aztán kimegyünk a parkba s a látottak megint felkavarták bennem a szegény érzését. Arra gondolok, hogy a Szovjetunióban, amerre Puskin vagy Tolsztoj járt, lakott vagy megszállt, beszédet mondott, milyen értékes emlék-múzeumokat építettek. Romániában Eminescunak még a lányomait is virágoskertté varázsolták. Mindenütt őrzi a nép nagy költőinek emlékét. Nálunk is Petőfiét, Aranyét, Vörösmartyét, Katonáét s a többiét is. Eppen Madáchoz nem érdemesítik arra, hogy megőrizték emléket Csesztvén, ahol még emléktáblája sincs. Az olasz városokban, Firenzében, Rómában, Nápolyban tudnak róla. Közismert, szomorúságot árasztó arcképe Danteék szomszédságában függ az irodalmi falakon. A messzi braziloknál is gondot fordítanak rá. Mint egyik nemrégiben hozzánk érkezett levélből olvastam, Lázár Péterné, a költő unokája, aki évtizedekkel ezelőtt oda vándorolt, azt írja, hogy Madách a legnépszerűbb magyar író Brazíliában. Tiszteletére irodalmi múzeumot létesítettek. Csak éppen mi késünk el mindenről.

Az ember tragédiája ezer előadást ért meg Budapesten s ma is új. A mű él, csak a költő emléke porlad szűkebb hazájában, Csesztvén. Halálának századik évfordulójára készül az ország. Sürget az idő. Ráfigyel nemsokára a világból minden irodalombarát s a csepp falu ezután az érdeklődés központjává válik, tömegesen keresik majd fel egykori hajlékát honiai, külföldi barátok egyaránt. Nem késő még, ha irodalmi hagyományainkat egyébként féltve őrző szocialista kultúrpolitikánk helyi képviselői itt is észbe kapnak s eltüntetik a szegényfoltot, s — költő fiáról méltó módon megszólal az eddig hallgató táj.